

ANTONIO M.ª LABAYEN TOLEDO (1898-1994)

Iragan urriaren 12an hil zen Tolosan Antonio Maria Labayen Toledo, euskaltzaina. Herri berean sortua zen 1898ko abenduaren lean. Tolosako Eskolapioetan egin zituen lehen ikastaroak, Zaragozako Komertzio Eskola Nagusian bukatzeko. Ondotik familia-
ren lantegian sartu zen. 1931. urtean Tolosan zinegotzi hautatu zuten Eusko Alderdi Jeltzalearen izenean, eta handik bi urte barru, alkate. Alkatetzan iraun zuen 1936ko gerra arte, eta ondorenez, erbesteratua ikusi zuen bere burua, familiarekin batean, Lapurdiko Saran zortzi, urtez exiliaturik bizitzeko.

Ondoko belaunaldikook euskal idazle ezagutu genuen, bereziki antzerkigintzan, baina beste era askotariko lanak egin zituen saio eta artikuluz, beharbada hain ezagunak ez direnak, baina horregatik ez uste izan garrantzi gutiagokoak direnik.

Izenorde anitz erabili zituen bere idazkietan, gazterik hasita barreiaturik aurkituko ditugunak; besteak-beste honako, aldizkarietan: *Euskal Esnalea*, *Euskal Erriaren Alde*, *Yakintza*, *Argia*, *Euzkadi*, *El Día*, *Gure Herria*, *Herria*, *Euzko-gogoa*, *Gernika*, *Eusko Jakintza*, *Egan*, *Zeruko Argia*, *Karmel*, *Oleriti*, *Agur*, *Goiñ-Argi*, *Munibe*, *Bol. R.S.V.A.P.*, etab. Hortik ikus dezakegu erbesteraturik egon zen garai hartan ere, bizi-beharraren larrialdiak gorabehera, etengabe jarraitu zuela kultura lanetan euskaraz.

Antzerki lanean berriz zer esan? Euskal literaturan lehen mailan jarriko nuke egile eta eragile zen aldetik.

Inoiz bere lanak bildu nahi dituenak kontuan hartu beharko ditu honako izenorde hauek, hain sakabanaturik eman zituen idazlanak biltzean: "Matxingorri", "Aspaldiko", "L. Ayanbe", "Ibalan", "Etxekorena", eta besteren bat.

Meriturik aski bazuen gizonak euskaltzaina izateko eta, Euskaltzaindiak euskaltzain osoen kopurua hamazortzitik hogeita laura jaso zuenean, usterik edo ustegabeen, 1832. urtean, J. P. Ullibarrik gutunez P. Novia de Salcedori agertu zion gogoa betetzera auzartu zirela esango nuke. Une hartan heldu zitzaion Labayeni aspalditik merezia zuen alkali hartzea. Beste batzuek ez genuen horrenbesteko merezimendurik eta hara hor, kopuru berria osatzean, 1964. urteko abenduaren 18an, euskaltzain berri nola izendatu gintuzten: A.M. Labayen, ni neu eta A. Zavala. Hirurotarik inork, legez behinik behin, ez genuen beste inoren hutsarterik betetzen, kopuru berria betetzera gentozen aldetik. Hirurok ginen literatura alorrean genbiltzanak eta hirurok gaztaroan mendizale. Egia esan, nik Antonio baino lehen ezagutu nuen bere anaia Frantzisko (Pantxo) mendi-kiroitzale bezala, artean Antonio Saran zela eta elkarren artean hautsi ezinezko muga. Antxon Zabala, ordea, Aizkorri gailurretan ezagutu nuen, baina Euskaltzaindiak 1958. urtean Bilbon eratu zuen Biltzar Nagusian euskaltzale gisa elkarrekin topo egin genuenetik etengabeko harremana dugu.

Hala ere, aitortu behar dut Antonio Labayenen lehen berria ni euskaltzale izatera heldu baino lehenagokoa dudala. Gerra ondoan oraindik mutikoa nintzela Eibarko Club Deportivo delako elkartearen zegoen biblioteka hartan ordu asko pasatzen nuen irakurketan, han zeuden era askotariko liburuak miatuz. Behin, *Pyrenaica* aldizkari zaharrak begiztatzean, han aurkitu nituen lehen mendizale kiroletan aritu zirenen kontakizunak eta horien arteko bat zen Antoniok Patxi Tudurirekin 1926. urteko ekainaren 26an Zuberoko Orhi mendiaren gailurrera igon zirenekoa, ibilaldiaren berri emanez. Larrañetik Erromendi zehar, eta aldi berean doinu politaren jabe den kanta hura gogoratuz eta aipatuz: "San Josefen ermita, desertian gora da...", denbora haietarako oso egoki adierazia, 2 oren eta 42 minututan oinak gailurrean jartzeko. Gero, nik dakidanez, Antoniok ez zuen izan mendi ibilietarako beta luzerik. Baina, urteak igaroaz ere, zuberotarrek esan ohi duten bezala: "Orhiko xoriak, Orhi laket". 'Aralarko Adiskideak' elkartekoa zen Antonio eta aldi berean Aralarko Igaratza babes-etxearen sortzaileetakoa eta ez errefujio hartara bidaia guti egindakoa. Horregatik, elkartearen berrogeita hamar urte betetzeaz bat, 1978an, autikulu ederra eskaini zigun ospatzearen oroitzapenetan Donostian argitaratu zen liburuxkan *Aralar'ko goraberak* izenpean.

Antonio M.ª Labayen

A.M. Labayen zenak musika zuen beste zaletasunetarikoa bat, atsedenez hartzen zioten txolarteetan biolina jotzea gogoko zitzaion. Idatzi ere zenbait aldiz idatzi zuen musikaz, 1949an *Eusko Jakintza*-n eman zuen "Bibliografía musical vasca" eta Eduardo Mokoroa Arbillagaren heriotzea gertatu zenean, saio bikaina agertu zuen "Mocoroa, apóstol de la música" izenburuaz *Real Sociedad Vascongada de los Amigos del País* buletinean (XV. urteko 2. kuadernoan). Gainera, buletin berean daude 1979an Cremenio Galicia Arrue biolin-jotzaileari buruz egindako idazlana eta "Pequeña historia del violín en Tolosa" izenburua duena

Antonio M.ª Labayenek idatzi dituen liburuen artean balio handikoa dugu *Escenas papeleras* (1947), non aztertzen duen papergintzaren historia Euskal Herrian. Gainera, balio berezia du paper filigranak eta hauen noiztikakoa biltzean, eskuizkribuak iker-tzaileen eskuan jartzen baititu, lekukotasun agirien lagungarri. Honen berri zer bait baki gure euskaltzain Frantzisko Ondarra jaunak. Aipatu beharrekoa iruditzen zait pa-peraren ikerketaz gure mugetatik haruntzago lortu zuen ospea irabazi zuela *Investigación y técnica del papel* agerkarian kolaboratuz. Ikus bertan 1970. urteko urrian idatzi zuen “En un lugar llamado Erasote”, Leitzako papergintzari buruz egin zuen ikerketa.

Beste saiakera aipagarri bat *Compendio del Poema Euskaldunak de Orixé* (1951) deritzana dugu ezpairik gabe, zeren adierazpen honen irakurketaren ondotik hobeto ulertzen baitugu Orixeren poema mardula. Denok dakigunez, poema honek batez ere gure artzaintza eta nekazaritza mundua erakusten digu, une labur batean olazaharren zatitxo bat jaso arren. Orixeren *Euskaldunak* poema mardula hizkuntzaz eta bertsoz aberatsa dela uka ezinezko da. Hala ere, noizbait esan nuen poesia inspirazio edo etorri liriko aldetik ez zitzaidala hain ona iruditzen. Aburu hau beste askok ere azaldua zen. Baina nik ez dakit nondik eta zelan asmatu edo nahastu zuen Labayen zenak nik *Egan-en* argitaratu nuen “Zeren billa” narrazioa *Euskadunak-en* kritika zela, *Orixé* (1965) omenaldi liburuaren 22. orrialdean datorrenez. Hemen publikoki argitu eta aitortu beharra dut, berari ahoz agertu niona: umorezko narratiba hura idatzi nuenean ez zitzaidan burutik pasatu Orixeren poema. Are gehiago esango dut, Orixeri, euskaltzalerik gehienek bezala, beti gorde diodala ongi merezirik zuen ospea eta itzala. Gainera, euskararen etorkizunaz aski etsipendurik geunden garai ilun haietan zenbat aldiz ez ote nituen, aipatu ez ezik, errepikatu ere egin poemaren hasierako bertsoak, gure sentipenen erudizat: “Zatozkida goi arnas...”.

Biografiagintzan ere ahalmen berezia erakutsi zigun Labayenek eta hor dugu lekuko *Muñagorri eskribaua, pakegille ta fuerozale* (1976), agiriz nahiz garapenez ongi hornituriko liburua, gatzelerazko laburpenak eta guzti.

Saiakeran orotariko gaiez anitz artikulu idatzi zituen eta liburuxka bat ere bai Txillardegiren *Huntaz eta hartaz* kritikatu argitara eman zuen *Tajuz eta zentzuz* (1967) deritzanean.

Baina, aipaturiko gai eta lan guzcion gainera, nabarmen azaldu zen antzerkigintzan. Hor izan zituen bere biziko emaitzarik oparoenak. Ariztimuño “Aitzol”ek eta bere ingurukoek Errepublikara garaietan zuten “Euskaltzaleak” zeritzan mugimendu hura baino askoz lehena erakutsia zuen teatrogintzarako lehia autore bezala, baina “Euskaltzaleak” sortzeaz egile eta eragile bihurtu zen. Hain urte gutxitan agertu zuten ekintzaz bazirudien euskal literaturak historian inoiz lortu ez zuen urrezko aldia zetorrela, baina gudu madarikatu hark eten eta etorkizunaren itxaropen guztia hankazgora jarri zuen, eta gure gizon langile zintzoa, deserriratu. Hala ere, historiak zentzurik gabe zatiturik utzi zigun Euskal Herriaren mugaz harandian erori zen eta elkarlaneko mugimendu hartatik berezirik; gainera, buruzagi agertu zen Aitzol bea ere armaz hila zen. Haatik, zoritxarra gairatuz jarraitu zuen euskal lanean. Ordukoak ditugu *Gernika* eta *Eusko Jakintzan* argitaratu zituenak. Bestalde, Lapurdiko egoera hartan hurbilagotik ezagutu zuen hemen baino lehena zuten hango literatur tradizioa, eta euskararen erabilera aberastu zuen. Baina, hala eta guztiz ere, aberaste hori baino galera handiagokoa izan zen anaiarteko gerra hura; utzitako ondoreak oso latzak izan baitira, urteetan zehar, gure egunotararte.

Euskaltzale mugimenduan antzerkiaren sustaketa bere ardurapeko hartu zuen Labayenek. Antzerkian, "Txikia baina gurea" erabili zuen lema bezala. Gabriel Arestik zerbait handiagoaren nahiaz zenbait kritika egin zion lema horri, baina nire ustez, Gabrieli esaten nion bezala, esaldi horrek egiazko izate edo errealtatea erakusten zigun, berez herri txikia izateak zerbait kondizionaturik geundenez, eta Bizkaiko esaldiari lotuko diot: "garean gareana legez", harrokeriarik gabe, ez gehiago eta ez gutiago. Beraz, Labayen ez zebilen hain oker. Gainera, bazekien Sarmientok zer esan zien *Teatro argentino* liburuan bere garaiko antzerkigileei. Ikus aburu hori *Teatro euskaro* delakoaren lehen liburuarren 95-96. orrialdeetan Labayenek jaso zuena. Kontseilu hartako jokabidea eskatzen zuen "Txikia baina gurea" esaldi horren bidez, bai baitzekien Argentinan zer ondore lortu zen antzerkigintzan. Horregatik zioen: "Las obras, señores, no se producen por generación espontánea, sino vienen aprovechando enseñanzas ajenas y tentativas anteriores, cuando llega el momento oportuno".

Bi liburukitan agitarra eman zuen *Teatro euskaro* (1965), lehen liburukian teoria agertu zigun eta bigarrean aburuak, kronika eta obren katalogoa. Obra horretan agertzen zuenaren funtsezkoa, laburki, euskaraz ere agertu zuen *Teatrogintza eta yakintza* (1973) liburuan. Hiru zati nagusitan banatzen da liburu hau: lehenik, Biblian oinarrituriko bere sorkeratik antzerkia, *Agar'en seme ... Ismael* (1970. urtean "Agora" saria irabazia); alde batetik antzerkigintzaren erudugarria dirudi eta bestetik, horrez gainera, liburuarren betegarri, antzerkigintzaren eredu edo erregelaz gainera hiru ekitaldidun obra bat aurkeztuz; bigarrenak, oraingo teatroaren aurrean (1965eko irailaren 25ean Donostian Euskaltzaindiak eraturiko jardunaldietan eman zuen hitzaldia da) bere iritziak agertzea du oinarritzat, eta hirugarrena, *teatroa erbeste eta gurean* saiakera, nori eransten dion azkenez "teatroa gurean" soil-soilik, Zuberoako pastoraletatik hasi eta orain arteko emaitzak aurkezten dituena.

Hitzaldi eta saio horietan bere iritziak agertzen ditu, antzerki eta bete beharreko arauak zertan diren azalduz. Publikoari begira, orotariko gai eta erak behar omen ziren, ez klasistak, entzun-ikuslea orotariko denez gero. Arte-legeak, antze-lana eta argitasuna bitez aintzindari, politika, soziologia eta gainerako ideologiak beren lekuan utzirik. "Zeren teatroari larregi eskatzen baldin badiozute alperrik galdu eta fin gaizto eginen dugu", gomendatzen zigun Antonio M.ª Labayen zenak. Azkenik beste honako aburu hau: "Teatroan gizonaren problema guziak sar ditezkeela: gizarte auzi, griñak, garratzasunak. Teatroak justiziaren alde jokatu behar du, bai. Egiaren alde teatroaren eremuan, poz, atsegina eta zoriona billa behar da. Gazteak!: Zuek ikus zer bidentatik jo! Zeon eskuetan dezute aukera. Baina kasu eman! Ibil zaitezte arduraz, teatroaren lege, neurri eta araupeetan" (87. orr.).

Alabaina, fedea obrekin erakusten zekien gizona zen Antonio, gainera egile eta eragile antzerkiaren esparruan. Antzerti liburuxka saila sortu zuen, bereak ez ezik, besterenak ere agitarra emateko. Bestalde, antzezleri taldeak suspertzen eta bultzatzen egin zuen lana ez zen makala izan. Baina lanik garrantzitsuena, euskal literaturan beti kon-tuan hartu behar duguna, antzerkigile eta antzerki itzultzailetzan datza. *Teatro euskaro*-ren bigarren liburukiaren bukaeran euskarazko obren katalogoa agertu zuen, 153-183. orrialdeetan, lehendik Jose Aranak egindako 1880tik 1928 bitartekoari, urte horretatik 1965.erakoa bere lumaz erantsiz.

Katalogatze horretan bere lanak 171-172. orrialdeetan datoz, sortuak eta itzuliak, gutzira 25. Askok izanik ere, 1965.a ezkerro beste zenbait gehitu behar zaizkio.

1977an Bilboko La Gran Enciclopedia Vasca argialetxeak hiru liburukitan argitara eman zuen A. M. Labayenen *Teatro osoa euskeraz*, itzulpenak alde batera utziz, Jose Lasa zenaren aurkezpenaz. Baina hutsegiterik bada hor, zeren *Maya*, *Mateo txistu* eta *Jostuna* falta ditu Labayenek berak aipaturiko katalogoan jarri zuen zerrendatik. Geroztik egindako beste hiru antzerkiren izenburuak ere falta dira. Laugarren liburuki batean sartzeko asmoz edo utziak ote? Bestela ulerkaitza baita.

Dena dela, hona hemen hatzeman ditudan guztiak zerrendan: *Txinparta buruzagi*, 1921 (Donostiako Udalak 1920. urtean saritua; *Ostegun gizona*, 1930; *Euskal Eguna*, 1931 (1930.ean Donostiako Antzerki-batzaldian lehen saria); *Maya*, 1932; *Mateo txistu*, 1932; *Iparragirre*, 1933; *Gizon bizarpeituti eta emazte bizartsuti*, 1935; *Irunxeme*, 1935; *Muga*, 1954; *Lurrikara*, 1955; *Jostuna*, 1956; *Petrikillo*, 1956; *Jokua ez da errenta*, 1960; *Galtzaundi*, 1961; *Malentxo, alargun!*, 1962; *Domejon de Andia*, *Gipuzkoako erregia*, 1965; *California ku-ku!*, 1967 (1967an "Agora" saria); *Agar'en seme... Ismael*, 1973 (1970ean "Agora" saria); *Perretxiko jatea*, 1967; *Pestaburu*, 1967; *Lapikoa*, 1969 eta *Muñagorri*?

Itzulpen lanean ere saiatu zen. Bere aburuz: "Euskal-teatro argala indartzeko ez dago, apika, gure enbor zaharrari txerto berriak itsastea bezelakorik" zioen japoniar *Taniko* antzerkitxoia itzultzean *Bai esalea eta Ez esalea* izenburupean (1960) Bertold Brecht-ek alemanierara egin zion aldaeran oinarriturik, "Der ja Sager" eta "Der nein Sager".

Baina itzulpen gogoia aspaldiago erakutsi zuen, artean aski gazte zelararik. Adibidez, 1933an Henriette Charasson-en "Sermon de mariage" itzuli zuen, *Irri Itzaldia* izenburuz eta egile beraren "Separation" hurrengo urtean *Berezi* titulatu.

Geroztik, absurdoa ez zuela maite aitortu arren, era horretako saioen aukera ere eskaini zigun honako hauekin: Durrenmatt-en *Gizona eta kidea*, "Der doppelanger" 1963an, eta Ionesco-ren *Neskatilla ezkongui* "La jeune fille a marier" 1964. urtean euskaraturik argitaratu. Bide horri jarraitu zion Max Frisch-en "Die brandstifter", *Su-emai-leak* 1966an argitara emanaz eta, gainera, J. J. Rousseau-ren "Le devinder village" Mozart-en operarako prestaturiko liburuxkan oinarriturik, eta "Les assureurs", *Bastian eta Bastiane* eta *Mesner*, argitara gabeak nonbait. Azkenik, H. Ibsen-en "Gengangere", *Mamuak*.

Zahartzaroan etxetik irten ezinik aurkitzen zelararik, urtean behin bederen bisita egiten hasi nintzen, horrenbeste lan burutu zuen gizon zintzo bezain apalak ondo merezia zuelako. Libururen bat edo beste eramaten nion, baina azkenaldira irakurketarako gogoia urritu zitzaion. Inoiz biolina jotzeari ematen zion eta azkenengo batean, Alarcón kardenalaren artikulu bat irakurtzen aurkitu nuen eta gauza zen irakurria adierazteko. Aldi honetan beti galdetzen zidan Justo Garate eta Teodoro Hernandorenaz, jakitun zenez beste biokin nituen harremanak. Besteengandik ere izaten nituen galderak. Beraz, adin berdintsukoak, nolabait zubi hartu ninduten. Eta hirurok 1994. urte berean zendu dira. Goian beude.

Juan San Martin